

Про сутність категорії “продуктивність праці”

В роботі проводиться узагальнення різноманітних точок зору на зміст категорії “продуктивність праці” в ретроспективі. Вивчаються особливості підходу до визначення продуктивності факторів виробництва за різних форм економічного устрою, здійснюється спроба дати найбільш повне визначення її змісту за сучасних умов розвитку

продуктивність, фактори виробництва, багаточинникова продуктивність

В роботах по історії економічних вчень зазвичай наголошується, що ознаки продуктивної праці першим встановив Ф. Кене (1694-1774). Як писав Ф. Кене, “ніщо насправді не може приносити доходу, окрім землі і води” [1, с. 533]. Розділяючи суспільство на три класи: продуктивний, власників і безплідний, Ф. Кене відносив до перших тих, хто обробляє землю, до других – власників землі, а до третіх – всіх інших, у тому числі робітників, капіталістів, торговців [1, с. 225]. Фізіократи перенесли дослідження про походження додаткової вартості зі сфери обігу у сферу виробництва, обмеживши його лише сферою землеробства. Таким чином, продуктивність землі була основним критерієм, що оцінює ефективність вкладених ресурсів на ранній стадії розвитку виробничих відносин.

Індустріалізація праці і розвиток машинного виробництва відобразилися на уявленні про роль чинників виробничої діяльності і оцінку їх продуктивного використання. В роботах по історії науки приводяться десятки прикладів різкого підвищення ефективності виробництва під впливом нових технічних і організаційних ідей. По мірі розвитку науки і техніки в процесі виробництва частка уречевленої праці постійно збільшується, а власне до виробництва залучається все більша кількість інструментів, верстатів, сировини, енергії, а частка живої праці зменшується. По мірі розвитку продуктивних сил жива праця приводить в рух все більшу масу опрідметненої праці. Цю закономірність відзначав ще К. Маркс: „Підвищення продуктивності праці полягає саме в тому, що частка живої праці зменшується, а частка минулої праці збільшується, але збільшується так, що загальна сума праці, що вкладена в товар, зменшується; отже, кількість живої праці зменшується швидше, ніж збільшується кількість минулої праці” [2, с. 286]. Відносячи цей вислів до характеристики продуктивності праці, К. Маркс підкреслював провідну роль живої праці, не заперечуючи ролі уречевленої праці в підвищенні ефективності виробництва. Збільшення частки уречевленої праці у виробничому процесі, особливо в період наукових винаходів і технологічних удосконалень, вимагає вимірювання витрат, пов'язаних з даним видом праці, і які дозволяють не знижувати ефективність діяльності.

В своїх пізніх роботах А. Сміт вже не розглядає єдиним джерелом вартості кількість витраченої праці. „В цивілізованій країні, – пише він, – знайдеться дуже небагато таких товарів, мінова вартість яких ґрунтувалася б виключно на праці... у вартості набагато більшої частини товарів значною мірою беруть участь рента і прибуток” [3, с. 19]. Не розділяючи точки зору фізіократів, А. Сміт інакше потрактував поняття продуктивної праці. Він виходив з власного уявлення про походження додаткової вартості, і, отже, про сутність капіталу (при цьому ототожнюючи додаткову

вартість і прибуток). Джерело збільшення багатства він вбачав в суспільно корисній праці по виробництву матеріальних благ: „Праця окремих найбільш поважних станів суспільства, подібно праці домашніх слуг, не приносить ніякої вартості, не закріплюється і не реалізується в жодному тривало існуючому предметі або товарі, що може бути проданим, який продовжував би існувати і по призупиненню праці і за який можна було б отримати потім рівну кількість праці” [3, с. 245].

К. Маркс критикував А. Сміта за обмежене тлумачення продуктивної праці, оскільки вважав, що окрім характеристики праці як процесу впливу людини на природу, потрібно розглядати його з зору суспільної капіталістичної форми. За визначенням К. Маркса: „Продуктивна праця в системі капіталістичного виробництва – це така праця, яка приносить для того, хто її застосовує, додаткову вартість, або, інакше, це – праця, що перетворює об'єктивні умови праці в капітал, а їх власника – в капіталіста” [4, с. 250].

В працях Д. Рікардо знаходимо, що вартість будь-якого товару визначається не тільки безпосередньою працею, що витрачається робітниками на його виготовлення, але і частиною колишньої і „накопиченої” праці, втіленої в засобах виробництва. „Мінова вартість виготовлених речей, – пише Д. Рікардо, – відповідає праці, витраченій на їх виробництво, і не лише на виробництво безпосередньо, але і на всі знаряддя і машини, що вимагаються властивістю тих видів праці, до яких вони додаються” [3, с. 23].

Витіснення ручної праці механізованою примушує оцінювати ефективність роботи машин, відносячи значення земельного чинника виробництва на другий план. Вже в цей період виникла необхідність орієнтуватися на ефективне використання не тільки одного фактора процесу діяльності, а враховувати всі витрати на виробництво товарів.

Представник класичної політичної економії Д. Стюарт підійшов до визначення багаточинникової вартості товару, яка, на його думку, вимірюється „1) тією кількістю його, яку в середньому може виготовити робітник даної країни протягом одного дня, тижня, місяця і т. д.; 2) цінністю засобів існування і витратами, що здійснюються як для задоволення особистих потреб робітника, так і для придбання ним необхідних для його ремесла інструментів; все це слід брати в середньому; 3) цінністю сирого матеріалу” [3, с. 10]. Одночасне існування сільськогосподарського виробництва з індустрією сприяло виникненню теорій багаточинникової продуктивності.

Перші уявлення про продуктивність виникли на початку XIX в. і виступали у вигляді теорії чинників виробництва, теорії граничної продуктивності або закону рівності зважених граничних продуктивностей всіх чинників. Головні творці теорії чинників виробництва – Ж. Сей і Ф. Бастіа (Франція) – приписували здатність приносити вартість основним чинникам виробництва: праці, землі (як засобу виробництва) і капіталу. Відповідно до цього, на їх думку, дохід кожного чинника – заробітна плата, земельна рента, відсоток на капітал – оголошувався рівним продуктивності внеску даного чинника, що відповідав його частці в сукупній вартості продукції. Праця розглядалася як один з чинників виробництва, при цьому ігнорувався її свідомий і цілеспрямований характер об'єднання всіх інших чинників. Під землею як чинником виробництва розумілося все природне середовище, що не є результатом якої б то ни було людської діяльності. Рентні доходи, пов'язані з тим, що в процесі виробництва людина перетворює природні ресурси, розглядалися як результат продуктивності саме цих ресурсів. До капіталу відносилися всі види благ – продукти здійсненої виробничої діяльності, що використовуються для виробництва інших благ і послуг.

Теорія граничної продуктивності, розроблена Ф. Вікстідом (Великобританія) і Д. Б. Кларком (США) за участі А. Маршалла, як і теорія чинників виробництва, висувала положення про те, що вартість продукції, створювана трьома основними виробничими чинниками: працею, капіталом і землею, рівнозначна участі кожного чинника і визначається його граничною продуктивністю, тобто величиною створюваного ним граничного продукту. Збільшення одного з чинників виробництва на одиницю продукції при незмінній величині інших призводить до зниження приросту продукції. В неокласичній буржуазній теорії це положення називалося законом продуктивності послідовних витрат, що скорочується. Дія даного закону, на думку багатьох економістів того часу, можлива лише в умовах досконалої конкуренції, тобто конкуренція без перешкод, яка не існує в реалії [5, с. 354]. З теорії граничної продуктивності робилися певні висновки. Перший полягав в тому, що система досконалої конкуренції забезпечує мінімальні витрати на одиницю продукції або найбільш ефективно використовує виробничі ресурси. Другий висновок зводився до того, що система досконалої конкуренції забезпечує ефективне використання кожного окремого ресурсу в різних проявах, ґрунтуючись на „законі однакової граничної продуктивності” одного ресурсу в різних виробничих процесах при єдиній ціні на даний ресурс.

Кінець кінцем, ці напрями теорії продуктивності не розкривали сутності утворення прибутку і розподілу продукту, отриманого в результаті більш повного використання вкладених ресурсів.

В ході дослідження сучасної економічної літератури можна зустріти різну класифікацію чинників, що беруть участь у виробничій діяльності.

Широко трактує зміст чинників виробництва міжнародна організація праці (МОП). Опираючись на цю точку зору, Л.М.Фільштейн вважає чинниками виробництва „використання ресурсів – праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації” [6, с. 14]. Традиційно прийнято в економічній теорії визначати чинниками виробництва: землю, розуміючи під цим поняттям природні ресурси; працю, що характеризується чисельністю працівників, їх кваліфікацією, тривалістю і інтенсивністю виконання виробничих функцій; капітал, представлений технічними і економічними показниками устаткування, інструментів, матеріалів. Розвиток наукомістких виробництв і високих технологій все вимогливіше ставлять питання оцінки вкладеної не фізичної, а інтелектуальної праці працівника.

Б.М. Генкін вважає, що „існуюча класифікація економічних ресурсів не враховує ряд найважливіших чинників, що визначають результати виробничої діяльності” [7, з. 87]. На його думку, мають рацію ті автори, які виділяють підприємницькі здібності або заповзятливість як окремий вид економічних ресурсів. Вони вважають, що здатності підприємця можна оцінити ступенем раціонального використання праці, землі і капіталу, умінням знаходити і застосовувати нові наукові і технічні, організаційні, художні, комерційні ідеї. Пропонується виділяти ресурси праці, не пов'язані з витратами робочого часу і витратами на персонал. Підприємницькі здібності признаються лише одним з видів творчих здібностей людини і слід „традиційну схему доповнити компонентами трудового потенціалу – здоров'я, моральність, творчий потенціал, активність, організованість, освіта, професіоналізм, ресурси робочого часу. Ці компоненти можуть відноситися як до окремої людини, так і до різних економічних систем” [7, з. 87]. При цьому, вважаючи кожну компоненту трудового потенціалу відносно самостійним видом економічних ресурсів, економічні ресурси визначаються як „компоненти природи, трудового потенціалу і засобів виробництва, визначальні можливості випуску продукції” [7, з. 87].

Ми пристаємо до тієї точки зору, що вислови авторів, які пропонують розглядати як економічний ресурс інтелектуальний потенціал працівника, заслуговують

уваги і не позбавлені основи для вивчення. Сучасна стрімка комп'ютеризація, упровадження інформаційних систем управління виробництвом вимагають від працівника не простого прикладання фізичної праці, а певних знань в різних областях науки. Продуктивність працівника залежатиме від його здібностей і умінь використовувати в трудовій діяльності машини і устаткування, тобто виникне необхідність оцінки його інтелектуального потенціалу. Іншими словами, продуктивність економіки оцінюватиметься інтелектуальним потенціалом прикладеної праці.

Найсучасніший підхід до визначення продуктивності пропонує Г.Р. Кремньов. На його думку, „продуктивність – нійбільш демонстративна характеристика, що порівняльно демонструє, наскільки ефективно працює організація: як вона використовує ресурси, як правило, обмежені; яка її система управління; наскільки доцільна її організаційна структура; яка кваліфікація її працівників і їх мотивація до праці; які (передові або застарілі) технології і методи роботи вона використовує; як організовано її взаємодію, у тому числі інформаційну, в просторі конкуренції тощо” [8, с. 18].

В своєму дослідженні ми дотримувалися точки зору, що її висловив М. Портер, який характеризував чинники виробництва в умовах конкуренції. Для вітчизняної економіки, де кілька років тому конкуренція була відсутня повністю, при збільшенні темпів зростання виробництва і обмеженні втручання уряду в економічні процеси посилення конкуренції стає об'єктивною необхідністю. В цих умовах врахування якості і спеціалізації чинників виробництва стають вихідними, базовими даними в конкурентній боротьбі. „Чинники виробництва, – пише М. Портер, – є основними вихідними даними для конкуренції; до них відноситься земля, праця, капітал, фізична інфраструктура, комерційна або адміністративна інфраструктура, природні ресурси і наукові знання” [9, с. 330].

Висловлювані авторами різні модифікації чинників виробництва не заперечують, а лише наповнюють якісним змістом вищезазначені.

Ми вважаємо, що ставлення до поняття продуктивності, тобто кращого поєднання і використання чинників виробництва, доцільно співвіднести з формами індустрії і характером виробництва в тій або іншій економічній епосі. Це дозволить на певному етапі економічного розвитку виявити основний зміст поняття „продуктивність”. Необхідність такого угруповання концептуальних епох економічного розвитку для уточнення змісту категорії „продуктивність” обґрунтовується твердженням К. Маркса про зміст праці. Праця, писав К. Маркс, є „не залежна від суспільних форм умова існування людей, вічна природна необхідність: без неї не був би можливим обмін речовин між людиною і природою”, праця є процесом творення споживної вартості [4, с. 51]. Елементи праці – робоча сила, засоби і предмети праці залишаються постійними в умовах будь-якої суспільної формації, що історично склалася. Проте при зміні економічної структури суспільства характер праці істотно змінюється і вираз через виробничі відносини і економічні закони, що діють в умовах даного суспільства.

Виходячи з цих позицій, наведемо класифікацію концептуальних епох розвитку економіки, що характеризують основні, на наш погляд, етапи становлення розвинутого суспільства.

Пов'язуючи потреби людини до підвищення продуктивності зі зміною змісту поняття розвитку економічних епох, можна віднести першу епоху – селянське суспільство – до стадії необхідності забезпечення виживання людини. Індустріалізоване суспільство задовольняє потребу до стабільності, індустріальне

суспільство вже розрізняє колективні і індивідуальні потреби, а суспільство з високою продуктивністю посилює потребу до самовиразу.

Розглядаючи продуктивність з точки зору людини і її ставлення до засобів праці, відносин між власниками і найманими працівниками, розвитку і задоволення потреб, ми, швидше всього, розглядаємо соціальні аспекти продуктивності.

З економічних позицій поняття продуктивності і форми індустрії в кожній з епох вирішують специфічну задачу. Підвищення продуктивності землі в економічному плані забезпечує її родючість, прагнення збільшити продуктивність капіталу впливає на розширення обсягів видобутку природних ресурсів. Індустріальне суспільство відрізняється високою продуктивністю економіки, а суспільство з високою продуктивністю прагне отримати високу додану вартість.

Таким чином, виходячи з умов класифікації епох економічного розвитку, ми вважаємо, що поняття продуктивності слід розуміти як спосіб розвитку економіки за різними чинниками. При цьому необхідно визначити пріоритет кожного з них в ту або іншу епоху.

Список літератури

1. Кенэ Ф. Избранные экономические сочинения. – М.: Соцэкгиз, 1969.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.25.
3. Буржуазные предшественники социалистической экономики: Кенэ, Смит, Рикардо в избранных отрывках /Под общ. Ред. Проф. И.Д.Удальцова. – М., Л.: Госиздат, 1926. – 317 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.26, Ч.1.
5. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М.: Сов. Энциклопедия, 1975. – Т.2.
6. Фільштейн Л.М., Малаховський Ю.В. Економіка праці в машинобудівному комплексі. Міністерство освіти і науки України. Кіровоградський національний технічний університет. – Кіровоград, 2004.
7. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Учебник для вузов. 2-е изд., испр. и доп. – М.: НОРМА–ИНФРА –М, 1999. – 412 с.
8. Кремнев Г.М. Управление производительностью и качеством. – М.: ИНФРА – М, 1999. – 287 с.
9. Портер Майкл Э. Конкуренция: Учебное пособие/ Пер. С англ. – М.: Вильямс, 2000. – 495 с.

В работе проводится обобщение разнообразных точек зрения на содержание категории “производительность труда” в ретроспективе. Изучаются особенности подхода к определению производительности факторов производства при различных формах экономического уклада, осуществляется попытка дать наиболее полное определение ее содержания при современных условиях ее развития.

In work the generalization of various points of view on maintenance of category is conducted “labour productivity” in a retrospective view. The features of approach to determination of productivity of factors of production at different forms of the economic mode are studied, an attempt to give the most complete determination of its maintenance at the modern terms of its development is carried out.